

Çukurova'nın Fatihlerinden Varsak Türkmenleri

The Varsak Turkmens - Among the Conquerors of Cukurova

Hüseyin DEMİRBAĞ

Öğretim Gör. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş MYO
Lecturer, Yüzüncü Yıl University, Erciş Vocational School, Van, Türkiye
ORCID: 0000-0003-4246-7015 / huseyindemirbag@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Demirbağ, H. (2023). The Varsak Turkmens - Among The Conquerors Of Cukurova. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 60, 174-190

Demirbağ, H. (2023). Çukurova'nın Fatihlerinden Varsak Türkmenleri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60, 174-190

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 24 November/Kasım 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 09 June/Haziran 2023

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 60 **Pages/Sayfa:** 174-190

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Çukurova'nın Türkleşmesinin öncülerinden olan Varsaklar, bölgede faaliyetlerde bulunan devletlerle ilişkilerinde kendilerinden söz ettirip bölge siyasetinde etkin rol oynamışlardır. Osmanlı, mücadeleci ve savaşçı bir ruha sahip olan Varsakları yok etmek yerine kazanma yolunu seçmiştir. Çukurova, Osmanlı hakimiyetine girince Varsaklar vergisini veren sadık birer reaya iken Celali İsyanı'yla bölgede asayişin bozulması üzerine daha güvenli gördükleri Toroslara çekilmişlerdir. Varsaklar, Toroslarda yoğun bir nüfusa ulaşarak istedikleri gibi hareket etmenin yanı sıra Kozanoğulları beyliğini kurarak burada yaklaşık 150 yıl hüküm sürmüşlerdir. Osmanlı, bölgede asayişini yeniden temin etmek ve Çukurova'nın fatihlerinin torunlarını eski yurtlarına döndürmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş olsa da maalesef bir mesafe alamamıştır. Osmanlı, hazırlanmış olduğu askeri ve sosyolojik bir planlama neticesinde 1865 yılında Gavurdağları'ndan başlattığı Fırka-i İslâhiye projesiyle Kozanoğullarına son vermiş ve bu beyliğe bağlı aşiretleri iskana tabi tutmuştur. Bu iskanın neticesinde Osmaniye şehri kurulurken Varsaklara bağlı aşiretler de şehrin kurucu unsurlarından biri olmuşlardır. Bugün yaptığımız saha araştırmalarında maalesef iskân edilen aşiretlerin çok az bir kısmı Varsak kimliğini muhafaza ederken çoğunluğu bu kimliği unutturmuştur. Bu çalışmanın amacı, Varsakların Çukurova bölgesinin ilk fethinden itibaren bölge siyasetindeki rollerini ortaya koyabilmek, nihai amacı da böylesine tarihi öneme haiz bir Türkmen boyunun unutulmasının önüne geçmektir.

Anahtar Kelimeler

Çukurova, Varsak, Turkmen, Kozanoğulları

Abstract

One of the pioneers of the Turkification of Çukurova, Varsaks, have played an active role in regional politics by making their mark in their relations with the states operating in the region. The Ottomans chose the path of winning instead of destroying the community who had a fighting and warrior spirit. When Çukurova came under Ottoman rule, they were a loyal rayah who paid their tax, but after the Jalali Rebellion, upon the deterioration of the peace in the region, they retreated to the Taurus Mountains, which they saw as safer. In addition to reaching a dense population and acting as they wish, the Varsaks established the Kozanoğulları Beylik and ruled here for about 150 years. Although the Ottomans made various attempts to restore order in the region and to return the grandchildren of Çukurova's Conquerors to their former homelands, unfortunately, they could not get any progress. As a result of the military and sociological planning the Ottomans had prepared, the Ottoman Empire put an end to the Kozanoğulları with the Fırka-i İslâhiye project, which it started from the Gavurdağları in 1865, and settled the tribes of this principality. As a result of this settlement, while the city of Osmaniye was established, the tribes affiliated to the Varsaks became one of the founding elements of the city. In the field research we have been doing today, unfortunately, a very few of the tribes that had been settled have preserved their Varsak identity, while the majority have forgotten this identity. In the field research we have done today, unfortunately, very few of the tribes that have been settled have preserved their Turkmen identity, while many have forgotten this identity. The aim of this study is to reveal the role of the Varsaks in the politics of the region since the first conquest of the Çukurova region, and the ultimate aim is to prevent such a historically important Turkmen tribe from being forgotten.

Keywords

Gender, male, masculinity, commercial, female, identity

Giriş

Sümer'in "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar" adlı çalışmasında: Çukurova'nın eski fâtilhlerini en başta temsil eden ve onların öz torunları olan Varsaklara bugün bölgede pek rastlanmıyor, (Sümer, 1963, s. 27, 32) tespitinin üzerinden yarım asır geçmiş olmasına rağmen Çukurova'daki Varsakları konu alan bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Bu çalışmada "Çukurova'nın Fatihlerinden Varsak Türkmenleri"nin Çukurova bölgesinin fethinde ve sonraki süreçteki önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türkler, Mersin'den İskenderun'a kadar olan Toros dağları ile Akdeniz arasındaki bölgeye Çukurova ismini vermişlerdir. Anadolu'nun güney giriş kapısı konumunda olan bölge jeopolitik konumu ve topraklarının verimli olmasından dolayı milletlerin dikkatini çekmiştir.

Türkler tarihinin çeşitli dönemlerinde Anadolu'ya birçok akında bulunmuşlarsa da yurt edinmeyi düşünmemişlerdi. Abbasi topraklarını, Bizans saldırılarından korumak için Türkistan ve Horasan'dan gelen gönüllü gaziler arasında, çok sayıda Müslüman Türk de vardı (Belâzurî, 2002, s. 243; Sevim, 2014, s. 27-29; Kırkıl, 2016, s. 359). Halifesi Harun Reşit döneminde, Horasan'dan 3.000 kişilik bir grup avâsım şehri Tarsus'a getirildi. Böylece Tarsus, Adana, Misis şehirlerinin yanısıra bu şehirlerin çeperlerine iskanlar başlarken, bu iskanları Anadolu'da ilk Türk yerleşmesi olarak sayabiliriz. Bu iskanlar Harun Reşit'in halefleri döneminde de sürdürüldü. Özellikle Mütevekkil devrinde ordusunun ağırlığı Türklerden oluşmasının neticesinde avâsım şehirlerinin idaresi Türklerin elindeydi. Çukurova'ya getirilen ilk Türkler arasında Varsakların olması kuvvetle muhtemeldir (Bilgili, 2000, s. 17).¹

Malazgirt öncesinde yaşanan bu gelişmeler adeta Anadolu'yu yurt tutmanın ilk adımlarıydı. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt'te kazandığı Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071) ile büyük bir Türk nüfusunun Anadolu'ya yönelmesinin bir sonucu olarak Büyük Selçuklunun ardından kısa süre içinde Türkiye Selçuklu Devleti de kuruldu. Bu Türkmen göçleriyle demografik yapı hızla değişirken yarım asırlık mücadele neticesinde Anadolu Türkiye adını alarak Türklerin yeni vatanı oldu (Turan, 1998, s. 33-34, 41; Hatalmış, 2020, s. 139; Demirbağ: 2021a, s. 214). Bu göçün arkasından Türkiye (Küçük Türkiye) Büyük Türkiye'den gelen Türklere devamlı surette sığınak olmuştur.

Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmenler nüfusu oldukça yoğunlaştırırken bu durum Anadolu Türk beyliklerini doğurmuştur (Turan, 1998, s. 10, 41; Arslantaş, 1996, s. 1, 22; Kılıçbay, 2004, s. 26; Sümer, 1992, s. 37; Çetin, 2016, s. 434).

Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah, Türkmenlerin bir kısmını Bizans ve Adana sınırlarını güvence altında tutmak için görevlendirdi. Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarına yerleştirilen Türkmenler bölgeyi Ermenilere karşı müdafaa ettiler (Uzunçarşılı, 1988, s. 1). Süleymanşah, Ermenilere bir sefer düzenleyerek Tarsus, Adana, Anavarza ve yöresini (1082-1083) zaptetti. Böylece Ermeniler kontrol altına alınırken devletin sınırları Kuzey-Suriye'ye dayandı (Ener, 1961, s. 132-133; Sevim, 2018, s. 31; Koca, 2003, s. 44-45; Kafalı, 2013, s. 30). Ancak I. Haçlı Seferi'yle (1097) Çukurova, Türklerin elinden çıktı. Bu I. Haçlı Seferi Bizans ve Ermenilere yararlı, Türklerin bölgeden çekilmesine sebep olmuştur. Toroslarda yaşayan Ermeniler, I. Toros zamanında Çukurova'ya inerek Ermeni Devletini (1080) kurdular. Görülüyor ki Türkler Ermenilerden daha önce Çukurova'ya gelmişlerdi (Turan, 1998, s. 40; Hançer, 2016, s. 288).

Selçuklulara vergi veren Ermeniler, Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Moğolların vassalı olarak ömürlerini uzattılar. Ermenilerin, Moğol istilası sırasında izlediği politika ve Selçuklu'nun yıkılma sürecine girmesi Ramazanoğlu Beyliği'nin tarih sahnesine çıkışını hazırlayan en önemli âmillerdendir (Ersan, 2017, s. 53).

XIII. asırda kurulan Memlûkler kısa sürede Türk-İslam âleminin en güçlü devleti olarak Haçlılar ve Moğollar ile yalnız mücadele ettiler (Çetin, 2009, s. 5). Ayn Calut Savaşı'nda (1260) Memlûklerin, Moğolları durdurması onları Yakınoğlu'nun en büyük devleti yapmıştır. Bu savaş bölgedeki Haçlı devletlerinin yıkılışını hızlandırırken Çukurova'daki Ermeni Krallığı'nın kaderini de yakından etkiledi. Moğollar, Ermenileri layıkıyla koruyamasalar da onların ömürlerini uzattıkları bir gerçektir (Sümer, 1963, s. 15; Kanat, 1999, s. 424, 427; Ersan, 2000, s. 337-339).

Ermeni Krallığı, Memlûklüler ve Karamanoğulları ile mücadelesinde hızla erirken fethedilen topraklara Türkmenler yerleşmekteydi. Memlûk kaynaklarında, Oğuzların Üçok boyuna mensup olduğuna dikkat çekilen Varsaklar, bu kaynaklarda "Varsak Türkmenleri" veya "Tarsus Türkmenleri" olarak zikredilmiştir (el-Kalkaşandî, H.1409, 7/s. 209, 305; el-Makrizi, 1997, 5/s. 454, 6/s. 375, 7/s. 305; Münis, 1987, s. 358; İbni Tagrıberdi, 2013, s. 316). Varsaklar, Memlûk, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları ile Çukurova'nın fethinde ve iskânında birinci derecede rol oynamışlardır (Sümer, 1988, s. 613-614).

¹ "Varsak Öyüğü" için bkz. TD., 450, s.70; TD., 254, s. 57; Kurt, 2004, s. 89; Kurt, 2005, s. 65.

Tarihi kaynaklarda, Varsak, Farsak, Varsağ veya Varsah şeklinde geçerken, aynı belge içinde dahi Varsak ile Farsak'ın birlikte kullanıldığını da görebiliyoruz (A.DVN.d., 790, s. 20; Ahkâm Defterleri, 2021, s. 128).

“Varsak” sözcüğü başta tahrir defterleri olmak üzere çok sayıda arşiv kaynaklarında şahıs ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum doğal olarak Türk devletlerinde ve boylarında isim verme geleneğini hatıra getirmektedir. “Varsak” ismi de bu boyun ileri gelen beylerinden birinin ismi olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda eski savaş araçlarından küçük kılıç, bıçak ve taşçaların taş kırdıkları büyük çekice de Varsak² denilmekteydi.

Çukurova'nın fethinde ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynayan Varsaklar, XIV-XV. asırda Tarsus ve Silifke'nin dağlık bölgelerinde ve Taş-eli'nde yaşıyorlardı. XVI. yüzyılın başlarında Ramazanoğulları'nın, Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından Varsaklar da Osmanlı'ya boyun eğdiler. XVI. yüzyılda, nüfusun büyük bölümü Çukurova ve Konya ovalarına iskân edildi. Bu zorunlu iskanda, Osmanlı'nın konar-göçer cemaatleri iskân politikasının yanında Safevilerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri etkili olmuştur (Ocak, 2002, s. 504).

Şeyh Cüneyt'in 1447 yılında devlet kurma arzusu açığa çıkınca Erdebil'den kovularak Türkiye'ye gelmiş ve II. Murad'dan Kurtbeli'nde oturma izni istemişti. Cüneyt'in faaliyetlerinden haberdar olan Sultan, Erdebil Tekkesi'ne her yıl yaptığı yardımı Şeyh'e de yapmakla yetindi.

Cüneyt'in Anadolu'daki faaliyetleri esnasında Varsakların bir kısmı onun peşinden giderek ona ilk biat eden Türk boyu olmuştur. II. Bayezid'in döneminde Varsakların da içinde yer aldığı birçok Türkmen boyu Şah İsmail'in kurduğu Safevi Devleti'nin siyasi faaliyetlerine katılarak Safevilerin kuruluşunda da önemli rol oynamışlardır (Dedeyev, 2008, s. 211).

1. Varsak – Memlûk Münasebetleri

Kaynaklarda Varsaklar'dan bahsedilmesi Karamanoğlu ve Ramazanoğlu ilişkileriyle olurken, Memlûklerin Çukurova'yı fethetmesiyle Varsak tarihine ait bilgiler daha belirgin hale gelmiştir. Ermenilerin Çukurova'daki Müslümanları katletmeleri aynı zamanda Suriye'den Kayseri'ye gidip-gelen ticaret kervanlarına saldırımları üzerine Memlûkler, Ermenilerin saldırılarına son vermek için bölgeye akınlar düzenledi. Neticede bölgede Ermeni nüfuzu zayıflarken diğer yandan Üçok Türkmenlerinin Yüreğir koluna mensup Ramazanlılar ve onlara tabi Varsakların yurt tutmalarının önü açılmış oldu (Bilgili, 2000, s. 21). Nitekim, 1360 yılında Ramazanoğulları emrindeki Türkmen kuvvetlerinin yardımı ile Memlûklerin Halep valisi Seyfeddin Bay-Demir el-Harizmî, Adana, Misis ve Tarsus'u fethetti. Tarsus, Memlûklerin uç valiliği oldu ve bu durum fasılalarla Memlûklerin yıkılışına kadar devam etmiştir. Çukurova'nın fethine müteakiben pek çok Türkmen taifesi gibi Varsak Türkmen taifesi içinde yer alan Kusun, Ulaş, Kuştemür, Elvanlı ve Gökçelü cemaatleri bölgeye iskân edildiler. Böylece Abbasiler devrinde başlayan bölgeyi Türkleştirme faaliyetleri büyük ölçüde tamamlanmış ve Çukurova'nın dağıyla, taşıyla, ırmağıyla yeni bir “Türk vatani” olmuştur (Karpuz-Bilgili, 1994, s. 15).

Karamanoğulları kendilerinden önce buraları yurt tutan Varsaklar ile birlikte Moğollara karşı mücadelelerini sürdürürken Varsakların bir kısmı da Memlûk hükümdarı, Baybars'a sığınmıştı (Bilgili, 2000, s. 18). Sultan, sayıları 40.000 haneden fazla olan Türkmen soydaşlarına kucak açmış ve bu Türkmenleri Gazze'den başlayarak Antakya kıyı bölgesine yerleştirmiştir (İbni Şeddad, 1941, s. 155). XIII-XV. asırlarda bu sahaya yerleştirilen Türkmenlere Antakya-Trablus çevresine yerleşmiş olduğundan dolayı Şam Türkmenleri denilmiştir.

Baybars, Çukurova'ya, yaptığı seferler ile Ermenilere ağır darbeler indirirken Türkmenler de Baybars'tan itibaren devletin en güvenilir yardımcı kuvveti olarak seferlere katılmışlardır (Çetin, 2009, s. 25-26; Sandal, 2001, s. 15-17). Öyle bir zaman geldi ki Çukurova'daki Ermeni hâkimiyeti sadece Adana, Tarsus ve Sis gibi birkaç şehir merkezine sıkıştı. Bu şehirlerin fethi de Memlûk-Türkmen iş birliğiyle mümkün olmuştur.

Varsaklar ve Ramazanoğulları XIV. yüzyılın ikinci yarısında Memlûklerin Halep naipliğine bağlı olarak hareket ediyorlardı. Aynı zamanda Toros silsilesinde Bulgardağı'na kadar ilerleyen Karamanoğulları yine yanlarında başka Varsak boylarıyla batı ve kuzeybatı tarafından Ermenileri sıkıştırmaya başlamıştı.

Karamanoğulları sınırlarını, Bulgardağı'na kadar ilerleterek burayı yurt tutan Varsaklar ile başta hasmane tutum içine girmişlerse de daha sonra kendi yanlarına çekmeyi başardıkları dönemde Varsakların başında Yahşi Bey bulunuyordu (Şikari, 2005, s.108; Bilgili, 1999, s. 171).

Halep valisi, Emir Bekdemir Türkmenlerin desteği ile Adana ve Tarsus'u (1360) ele geçirdi (Kurt, 1992, s. 13). Mısır ordusunun en önemli askerî kuvvetini oluşturan Türkmenler, Moğollar ve Çukurova'daki Ermeniler ile yapılan mücadelede

² Varsak, kelimesinin ve Varsakların menşei hakkında daha geniş bilgi için aşağıdaki eserlere bakabilirsiniz; Bilgili, 2001, s. 157-163; Gedikli, 2014, s. 221-237; Gümüş, 2019, s. 22-50.

etkin rol oynadılar. Ermeniler, Memlûk, Karamanoğlu, Ramazanoğlu ve Varsak fetihleriyle tedricen eridikçe Çukurova'da buna paralel olarak Türkmenlerle dolup-taşmaya başlamıştı. Bu şehirler ve çeperlerinin fethedilmesinde Varsakların ve diğer Türkmen birliklerinin rolleri büyüktür. Fetihlerden sonra bir grup Varsak Tarsus'a yerleşmiştir. Memlûkler, Tarsus'ta bir niyabe inşa ederek, bu sayede Çukurova'daki Türkmenleri kontrol altında tutmak istiyordu. Bunlar arasında, Bayındır, Salur, Dodurga, İğdir, Kargın, Peçenek, Yüreğir, Kınık, Yıva ve Beydili boylarına mensup cemaatler bulunuyordu. Bu aşiretlerin birçoğu Varsak boyuna bağlıdır. Bu dönemde Bulgardağları'nda yaşayan Varsakların beyi İsa Bey'dir (Bilgili, 1999, s. 171, 176).

Türkmenler, Baybars'ın kabul politikası ile güvenli bir yurt bulurken Sultan da kuzeyden gelecek tehlikeleri bertaraf etmiştir. Sultan, Varsakların da içinde yer aldığı Türkmenlerin atlı birliklerinden akıncı güç olarak istifade etmekteydi. Baybars bazı boybeylerine dirliklerin yanında komutanlık verirken bazılarını ise sadece dirlik vermiştir (İbni Şeddad, 1941, s. 155; Kuşcu, 2017, s. 115; Demir, 2003, s. 282-283).

Memlûk, Türkmen akınları ile hızla Ermeni Krallığı'nı eritirken bölgede Ayas, Tarsus ve Sis olmak üzere üç valilik tesis edilerek bazı şehirler Türkmen beyleri tarafından yönetilmekteydi (Sümer, 1963, s. 19, 32; Çıplak, 2003, s. 143). Üçoklu Türkmenlerin etkisi yalnız Çukurova'nın fethinde değil aynı zamanda, Memlûklerin Çukurova'yı almaları ve bilhassa burada tutunmaları pek de mümkün olamazdı.

Varsaklar, yaşadıkları bölgede daha rahat hareket edebilmek adına zaman zaman farklı siyasi tercihlerde bulduklarını görmekteyiz. Örneğin, Karamanoğlu İbrahim Bey devrinde bir takım Varsak aşiretleri Karamanoğlu yerine Memlûk saflarını tercih ettiklerini görmekteyiz. Nitekim, 12 Aralık 1427 tarihinde, Varsak beylerinden Hamza bin Kara İsa, 40 kişilik nökeri ile Mısır'a giderek Barsbay'a itaatlerini ve bağlılıklarını arz etti. Aynî, Varsak beylerinin bu ziyaretten önce Mısır diyarına hiç gelmemiş olduklarını belirtir. Bu ziyaret Memlûkler nazarında Varsakların değerini ve itibarını artırmıştır. Nitekim Barsbay verdiği itibarı göstermek için Karaoğlu Musa Bey'e emirlik verdi. Musa Bey, Barsbay'dan sonra Memlûk tahtına oturan Çakmak'a karşı isyan eden Halep valisi Tağrı-bermiş'i destekledi. İsyanın bastırılmasından sonra Mısır'a giden Ramazanoğlu Eylük'ün telkinleri neticesinde Sultan, Musa Bey üzerine asker gönderdi (Sümer, 1963, s. 52; Göçer, 1941-1942, s. 26-27). Halep valisi Emir Eylük'e binbaşı Hoş-geldi komutasında 100'e karfî seçkin atlı bir birlik verdi, Özeroğlu'nun da kendi Türkmenleri ile onlara katıldığı haberini alan Varsak Musa, çadırlarını bir geçitte bırakıp, adamları ile geçidin üstüne pusu kurdu. Eylük koalisyonundaki askerler çadırı görerek yağmalamaya başladılar. Musa adamlarıyla pusudan çıkarak boş çadırları yağmalayan askerler üzerine hücum etti. Bu savaş meydanında Hoşgeldi Musa'yı kargıyla öldürdü ise de Varsak neferleri de onu aynı şekilde öldürmekle kalmadı, Eylük ve adamlarını da (30 Mart 1440) öldürdüler. Halep askerlerinden sadece 5-6 ölüm yarası almış asker geri dönebilmiş ve Varsaklar, beylerini kaybetmelerine rağmen savaşta galip gelen taraf olarak zengin bir ganimete kavuştular (Sümer, 1963, s. 52, 64, 79-80; Bilgili, 1999, s. 172; Gümüüş, 2019, s. 113-114). Bu olayın nerede geçtiğini bilemiyoruz ancak Varsakların böylesine önemli bir koalisyonu tarumar etmeleri, bölgedeki etkilerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

1432'de bölgeden geçen Fransız seyyah, Antakya'dan Tarsus'a kadar olan bölgede yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığını ve çok güzel ve sade bir Türkçe konuşulduğunu belirtmektedir (Broquére, 2000, s. 22).

Üçoklu ve Bozoklu Türkmenler, Kuzey Suriye'den Çukurova ve Maraş taraflarına iki kol şeklinde yayıldılar. Buralarda Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu beylikleri kurulduğunda iç içe bir görünüm arz etti. Örneğin Varsaklar, Üçoklara bağlı bir boy iken hem Üçok olan Ramazanoğlu hem de Bozoklar olan Dulkadiroğlu idaresi altında faaliyetlerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Türkmenlerin karışık olarak yer almasının temel nedenlerinden biri Moğol baskısı ile Türkmenlerin birbiri arasına karışmalarının bir neticesidir. Bu boylar konargöçer durumlarına bağlı olarak dinamik bir özelliğe sahip olup yaşadıkları coğrafyada bağlı oldukları boylar da değişkenlik arz eder. Bu durumu Fransız seyyah *Broquére'in Denizsarı Seyahati*"nde: "Gittikleri ülkenin hükümdarı bir savaşa girmişse onun hizmetinde bulunurlar; bir başkasının hizmetine girmişlerse bu kez daha öncekine karşı savaşır. Bundan kendileri de hoşnut değiller ama bağlı oldukları kurallar böyledir, çünkü hiçbir zaman bir yere ayrılmamak üzere yerleşmezler." demektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere Ramazanoğlu'nun Üçoklu, Dulkadiroğlu'nun Bozoklu olduklarına dair bilgilerden yalnızca kurucu hanedan anlaşılması gerekir (Sarı, 2017, s. 243; Broquére, 2000, s. 170-171; Azizova, 2017, s. 419).

Suriye'nin kuzeyindeki Türkmen aşiretlerinin reislerinden Karaca Bey, Anadolu'da Moğol baskısının sona ermesiyle kendisine bağlı Türkmenler ile bazen Memlûk emirlerine tabi olarak bazen de kendi isteğiyle Suriye'nin kuzeyinden Çukurova çevresine akınlar yapmaktaydı. Ermenilere yaptığı akınlardan elde ettiği bol ganimet ile Elbistan'a dönerek, Eratna Beyliği'nden Elbistan'ı alarak Dulkadiroğlu Beyliği'ni kurmuştur.

Dulkadiroğulları, Maraş Varsakları, Ulaşlı, Kozanlı gibi birçok Varsak boyu ve oymağı yer alıyordu. Bu beylik genellikle Şam Türkmenleri ve yine ekseriyetle Oğuzların Bozok kolu tarafından oluşuyordu. Bu Türkmenler şecaat ve cesaretleri ile tanınmışlardır (Uzunçarşılı, 2019, s. 169; Sarı, 2018, s. 119-539; Döğüş, 2015, s. 100).

II. Bayezid döneminde, Şubat 1506 yılına ait bir belgede Varsak ümerası arasında Hızır b. Hocendî adında bir şahsa rastlanır. Burada, "Hocendî" tabirinin geçmesi, daha birkaç nesil önce Hocend'den (M.C.Y., nr.O.71, s. 29, 91; Bilgili, 2001, s.181; Gök, 2014, s. 448) göç ettiklerini ve XV. asırda da Varsak göçünün devam ettiğinin en bariz örneğidir.

Varsakların bir kısmı, Orta Toroslarda yaşamlarını ikame ettirirken, bir kısmı da İran'a göç ederek yatay bir hareketlilik sergilemişlerdir (Bilgili-Demirbağ, 2020, s. 552-583).

Kutalmışoğlu ile başlayan fetih hareketleri Ermeni Krallığı'nın ortadan kaldırılmasına kadar sürdü. Çukurova toprakları, Ermenilerin ortadan kalkmasıyla Türk devletleri arasında adeta bir nüfuz mücadelesine sahne oldu. Bu nüfuz mücadelesi de Varsaklar denge politikası takip ederek kendi yurtlarında serbest hareket etmek istedilerse de bu süreç Osmanlıların Memlûk siyasi hayatına son vermesine kadar devam edebildi.

2. Varsak- Ramazanoğlu Münasebetleri

Varsaklar ile aynı tarihte Çukurova'ya geldiği söylenen Ramazanoğullarının da hangi tarihte buraya geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Dulkadiroğlu Karaca Bey'in Memlûk asi valileri ile ittifak kurması ve Sultan Melik es-Salih'e karşı isyana katılması neticesinde Türkmen emirliğinden azledilmesi ile bu görev Ramazan Bey'e tevcih edilmiştir (Sümer, 2007, s. 442).

İlk Osmanlı kroniklerinden "Aşıkpaşazade", Neşrî ve Oruç Bey'in verdiği bilgilerde, Caber Kalesi önünde Süleymanşah'ın Fırat nehrinde boğulması ile Üçok'un oğlu Yüreğir, Kosun, Varsak, Karaisa, Özer, Gündüz ve Kuştemür ile gelip önce Misis'in sonra Adana ve Tarsus'un Ermeniler'den alınmasından söz ederler. Yüreğir Bey'in ardından oğlu Ramazan Üçokların başına geçtiği belirtilirse de kronikler (Aşıkpaşazade, 2013, s. 345; Oruç Bey, 2014, s. 6) tetkike muhtaçtır. Bu hususta Aşıkpaşazade ve Sümer'in değerlendirmesine yer vereceğiz. Sümer: Âşıkpaşazâde'de, Çukurova bölgesindeki Türkmenler ile ilgili bir bölümde, Çukurova'nın Türkmenler tarafından fethedilip onların yurdu olduğunu, Memlûklerin bu bölgeyi haksız bir şekilde ele geçirdiğini anlatmak için kaleme alınmıştır (Sümer, 1963, s. 33). Bu bahsi ele alarak tetkik etmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Anı beyan ederim kim bu Adana, Tarsus, Sis, Misis Külek ve Alnakşan kimlerini kimler fethetti ve Mısırlı bunlara ne sebepten hüküm etti anı bildirir.

Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah Gazi, Rum'a gelip Caber kalesi önünde Fırat ırmağına düşüp boğuldu. Bunu duyan göçer-evler dağıldılar. Üçok'un oğlu Yüreğir, Kosun Varsak, Karaisa, Özer, Gündüz ve Kuştemür bu altı kişi göçleri ile Çukurova'ya geldiler. Yüreğir'in liderliğinde Misis'i ardında Tarsus'u Ermenilerden ahd ile aldılar. Yüreğir'in ardından oğlu Ramazan Türkmenlerin başına geçti. Ramazan Kosun'a Eserkeyfi kışlak, Külek ve Tekirbeli'ni yaylak verdi. Kuştemür'e Tarsus'u kışlak ve Bulgardağı'ni yaylak verdi. Mısırlı'yı, Sis kalesine kul kodu. Kuştemüroğlu Tarsus'u Mısırlı'ya verdi. Mısırlılar da bey oğlanlarını sık sık azletti ve rüşvetle bunları bey yaptı. Bundan dolayı da beyler yoksullaştılar. Âhir Külek'i de kula verdiler. (Aşıkpaşazade, 2013, s. 34-35; Sümer, 1963, s. 34-35).

Sümer, Âşıkpaşazâde'nin keyfiyetle yaklaştığını dile getirerek söze başlar. Bu Türkmenlerin Osmanlı tarihçilerince Osman Bey'in dedesi olarak kabul edilen Süleyman Şah'ın³ emrindeki boylara bağlı gösterilmesidir. Bununla ilgili olarak Osmanlı padişahları Çukurova Türkmenleri ile ilgilenmesinin kavmi ve hukuki bir sebebe dayandığının ifade veya ima olunması mümkündür. Üçok ve Yüreğir'e şahıs adları olarak bakılmaktadır ki Yüreğir bir dereceye kadar doğru olsa bile Üçok için böyle bir ihtimal yoktur.

Sümer, Çukurova'nın fethinin yalnız Türkmenlere mal edilmesinin de yanlış olduğunu beyan etmektedir. Âşıkpaşazâde de gayet doğru bir tespit vardır ki o da Memlûklerin, Şeyh döneminde Üçoklu Türkmenleri kuvvetli bir surette hâkimiyetleri altına aldıkları gibi Ermenileri de kalelerinden dışarı çıkarmamışlardır (Sümer, 1963, s. 34-35; İbn Kemâl, 1997, s. 88).

XIV. asrın ikinci yarısından itibaren Adana, Tarsus, Sis, Misis, Ayas ve Payas ve çevresine yerleşen Ramazanoğulları, bugün Mersin'den Gavurdağlarına kadar uzanan Çukurova'da sakin Varsak, Kuştemür, Kosun, Karaisalı, Dulkadirli, Özeroğlu, Burnazoğlu gibi Üçoklu Türkmenleri etrafında toplayarak bu coğrafyada büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır. Jeopolitik konumundan dolayı Ramazanoğullarının Memlûkler açısından arz ettiği önemi takdir eden sultanlar Ramazanoğlu beylerine

³ Süleyman Şah ile ilgili olarak bkz., Emecen, 2016: 20-21; bunun sonradan kroniklere sokulduğunu beyan eder.

emâret tevcih etmek suretiyle, onların Memlûklere itaat etmelerini başarmışlardı (Babinger, 1995, s. 4180; Uzunçarşılı, 2019, s. 176).

İbrahim Bey'in gayesi kurduğu ittifaklarla Çukurova'yı Memlûkların hâkimiyetinden kurtarıp bağımsız hale getirmektir. İbrahim Bey'den sonra Sis, Tarsus ve Ayas, Kahire'den gönderilen valiler tarafından yönetilmek suretiyle Çukurova'da Memlûk hâkimiyeti güçlendirildi. Ramazanoğlu Beyliği önemini yitirerek, beyleri de boy beyi durumuna düştü (Sümer, 1963, s. 40).

Eylük döneminde Ramazanoğulları, sadece Adana ve Misis'e hâkimdi. Emir Eylük, Ramazanoğlu Beyliği'ni oluşturan Türkmen boylarından Varsak beylerinden Karaoğlu Musa'ya karşı tuttuğu savaşta öldürüldü (Merçil, 1993, s. 314). Eylük Ramazanoğlu ailesinden olsa da artık Ramazanoğulları'nın yönetimi "Türkmen Beyi" menşurlu beyler yerine Memlûkler tarafından atanan emirlerce idare edilir konuma getirilmişti. Ramazanoğlu beyleri kendi boy beylerine dahi söz geçiremez olmuştu. Memlûkler bölgeyi ellerinde tutabilmek için Türkmen boyları arasında çatışma çıkararak bölgedeki nüfuzlarını korumak istiyordu. Bu da bitmez tükenmez savaşlara neden olmuştur. Bunun başlıca sebebi Âşıkpaşazâde'nin de belirttiği üzere, Memlûkların beyleri sık sık azletmesi" ile Türkmenler üzerindeki Ramazanoğlu nüfuzunun azalmasıdır (Sümer, 1963, s. 49-50; Aşıkpaşazade, 2013, s. 287; Solakzade, 1989, s. 400-401; Tekindağ, 1967, s. 346).

Ramazanoğlu, Çukurova'da Üçoklar üzerinde hâkimiyet kurup onları kendilerine tam olarak bağlayamadıkları gibi Ulaş, Kosun, Kuştemür ve diğer aileler de onları metbû' tanımamış görünmektedir. Bunun asıl sebebi Çukurova'da Ayas, Sis ve Tarsus olmak üzere üç Memlûk valiliğinin yer almasıdır. Bu valiler Ramazanoğullarını ve diğer Üçoklu boyları gözaltında tutuyordu. Ramazanoğlu hanedanının hâkimiyeti ancak eski yurtlarına çekilmiş ve daha da kötüsü Çukurova'daki Türkmen boyları üzerindeki nüfuzları minimum düzeye inmiş veya hiç kalmamıştı.

Ramazanoğlu ve Karamanoğlu ilişkileri genelde dostça olmuştur. Osmanlı sınırları Toroslara dayanınca Üçoklu Türkmenlerin durumu ile yakından ilgilenilmiş onların Süleyman Şah'ın emrindeki Oğuz topluluğundan oldukları söylenerek kendilerine yakın ilgi alaka gösterilmiştir.

Şeyh döneminde sadece Dulkadiroğlu değil, Karamanoğlu ve Ramazanoğlu Türkmenleri de itaat altında tutulmuştur. Bu politikanın bir gereği olarak Şeyh, tavizsiz bir tutum izlemiş ve onları Memlûklere boyun eğdirerek Memlûkların gücünü onlara göstermiştir (Solak, 2016, s. 299).

Varsakların yoğun olarak yer aldığı Ramazan ve Dulkadiroğulları Anadolu beylikleri arasında birbirine en çok benzeşen mukayesesi mümkün olan beyliklerdir. Çünkü her iki beyliğin sahip olduğu başlıca özellikler aynıdır. Ancak Ramazanoğlu hanedanı, Dulkadirlilerin aksine, Üçokların üzerinde tam bir hâkimiyet tesis edip onların gücünden istifade edememiş ve bundan dolayı da siyasi hayatta pek bir varlık gösterememiştir. Bu hanedana bağlı olan Varsak, Kuştemür, Kusun ve Karaisa gibi boyların dahi tâbi oldukları tam olarak bilinmemektedir.

3. Varsak-Karamanoğlu ile Osmanlı Münasebetleri

Orta Anadolu'nun güneyinde kurulan Karamanoğulları, Anadolu beylikleri arasında önemli bir yeri vardır. Diğer Türkmen boyları gibi Karamanlılar da XIII. yüzyılda Moğol İstilas neticesinde Anadolu'ya gelmiştir. Alâeddin Keykubat tarafından Ermenek vilayetine yerleştirilmişti (Uzunçarşılı, 2019, s. 1; Mercil, 1993, s. 301). Bizim çalışma konumuz Çukurova bölgesi olduğu için Karamanoğlu Beyliği'nin bölgedeki siyasi faaliyetleri açısından ele alacağız.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflaması üzerine, bu devletin başkenti Konya'yı ele geçirerek onun mirasını sahiplenen ve diğer Anadolu Türkmen beylikleri arasında kuvvetli hale gelen Karamanoğulları, Varsaklar üzerinde nüfuzlarını artırmışlardı. Bunlar yayılma ve genişleme amacıyla hareket ederken siyasetlerinin önüne çıkan Osmanlı, Ramazan ve Memlûk engellerine karşı diğer Türkmenler ile birlikte Varsaklar'dan da azami derecede istifade etme yoluna seçtiler. Nitekim Varsaklar, 1378 ve 1397 yıllarında Karaman ile Osmanlı arasında yapılan savaşlarda Karaman ordusunda yer aldıkları gibi Karamanoğlu Mehmed Bey'in Tarsus'u Ramazanoğullarının elinden alınmasında da etkin rol oynadılar. Ancak Ramazanoğlu Ahmed Bey'in Mart 1415 yılında Tarsus ve çevresini yeniden ele geçirmesi üzerine birçok Varsak taifesi Ramazanoğlu hâkimiyetine girdi. Bir süre sonra Karamanoğlu II. Mehmed Bey, Tarsus ve havalisini ele geçirince Varsaklar yine Karamanoğulları idaresine geçtiler (Bilgili, 2000, s. 22-23).

İlk dönem Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade'de Çukurova bölgesindeki Türkmenler ile ilgili bir bahis vardır. Burada Çukurova'nın Türkmenler tarafından fethedilip onların yurdu olduğunu, Memlûkların bu bölgeyi tagallüp yoluyla eline geçirdiğini (Aşıkpaşazade, 2013, s. 286-287) göstermek için bu bahsi kaleme almıştır.

Hersekzade Ahmet Paşa ve kalede kuşatma altındaki Osmanlı kuvvetleri cansiperane çalıştıkları halde Karagöz Paşa ve Hızır Beyoğlu'nun kıskançlıkları dolayısıyla yardım etmemeleri neticesinde Osmanlı ordusu yenildi. Ahmet Paşa esir edilerek

Kahire'ye götürüldü ama kısa süre sonra serbest bırakılarak İstanbul'a gönderildi (Kurt, 2002, s. 1433). Bu yenilgiye Varsaklar ve Turgutların sebep olduğunu düşünen Osmanlılar, Sadrazam Davud Paşa komutasında büyük bir orduyu görevlendirdiler. Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'da sadrazamın ordusuna katılmış. Memlûkler Tarsus ile Kuvâre'yi hemen boşaltıp savaş araçlarını da Ayas'a götürdüler.

Osmanlı ordusu, Varsakları itaat altına almak için üç koldan Varsak-ili'ni kısıp aldı. Davud Paşa, yeniçerilerle Bulgardağı'ndan, Hadım Ali Paşa Rumeli askeri ile Tarsus'tan, Anadolu Beylerbeyi Sinan Bey ise Varsakların Ulaş cemaatinin yaşadığı Ulaş Yurdu tarafından hareket geçerek Varsak-ili'ni kuşattılar (Tekindağ, 1967, s. 359-360).

Yöreyi çok iyi bilen Âşıkpaşazâde'nin kaydına göre, Varsak boy beyleri Veziriazam Davud Paşa'ya iltica etmek zorunda kalmışlar ve Paşa ile birleşerek Karamanoğlu'nun yerini alan Turgutoğlu Mahmud'u, Alaüddevle'nin şefaatine rağmen Turgut-ili'nden sürülmesinde aktif rol almışlardı. Öte yandan aktif bir şekilde sahada hareket etmek isteyen Davud Paşa bunu İstanbul'a gönderdiği yazıda bu kadar hazırlıktan sonra Memlûklerle savaşmak arzusunu belirtiyordu, aksi takdirde etrafta olan düşmanların her birinin hareket edip başkaldıracaklarını zira hepsinin nazarı bu yönde olduğunu beyan ediyordu (TSMA.e., nr. 11351; Aşıkpaşazade, 2013, s. 313-314; Hadidi, 2015, s. 296-297; Hoca Saadeddin Efendi, 1992, s. 252; Tekindağ, 1967, s. 360-361).

Vezir Hadım Ali Paşa, 60.000 kişilik bir ordu ile karadan; Mısır'dan dönen Hersekzade Ahmet Paşa ise 100 yelkenli ile denizden Çukurova'nın fethi için görevlendirildiler. Hadım Ali Paşa, Konya Ereğli yolu ile gelerek Adana, Tarsus ve Sis şehirlerini ve bütün Çukurova kalelerini ele geçirdi. Yine bölgedeki Osmanlı hakimiyeti kısa sürdü. Evranosoğullarından İsa ve Süleyman beylerin şehit olmaları, yine Karagöz Paşa'nın gayretsizliği, Hersekzade'nin donanma ile beklenen görevi yerine getirememesi sebebiyle Osmanlı'nın, Memlûk ordusuna (17 Ağustos 1488) yenilmesiyle (1 Nisan 1489) Adana tekrar Memlûklerin eline geçti. Osmanlıların yenilmesinde Ramazanoğlu beyleri ve diğer Türkmenler tarafından desteklenmedikleri şeklinde yorumlamakta mümkündür (Kurt, 2002, s.1433). Ancak bu kaybedilen savaşa rağmen Çukurova'da Osmanlı hakimiyetinin başlama süreci bakımından dikkate şayandır. Bu zamana kadar Ramazanoğulları, Memlûklere tabi olarak yaşarken bu tarihten sonra Osmanlıların yanında yer almanın kendileri için önemli olduğunu düşündüler. Bunun iki temel sebebi vardı birincisi Osmanlı hâkimiyetinin bölgede hissedilmesi ikincisi ise Memlûk baskılarının ve vergilerinin ağırlığı meselesiydi (Kılıç, 2016, s. 27).

Adana, uzun müddet Memlûklerle Osmanlıların nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Nihayetinde Çukurova, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasıyla Ramazanoğlu hakimiyetindeki topraklarda Osmanlı'ya katılmıştır. Ramazanoğulları, Osmanlı hâkimiyetine kendi rızasıyla girmesi ile yaklaşık bir asır daha bölgenin idaresini ellerinde tutmuşlardı. Hanedanın Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesinin en önemli avantajı Osmanlı ile savaşmadığı için bugün diğer beyliklerin aksine daha fazla hanedan mensupları vardır.

4. Osmanlı-Memlûk Çatışmasında Varsaklar

Osmanlı-Memlûk ilişkileri ilk zamanlar dostane bir şekilde başlamıştı. O tarihlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların Rumeli'deki başarıları ve İslam hudutlarını genişletmeleri Memlûkler tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. Osmanlılar ise her vesileden istifade ederek İslam âlemindeki mevkileri sebebiyle Memlûk Sultanı ile sözlü ve yazılı haberleşmeye devam ediyorlardı. Fatih Sultan Mehmet'in İslam dünyası üzerindeki etkisinin artmasıyla Memlûk ilişkilerinin de seyri değişmeye başladı.

Fatih, hacıların su sıkıntısını gidermek için hac güzergâhındaki kuyuları tamir ettirmek istiyordu. Bu talebi Sultan Seyfeddin Kayıtbay, olumsuz ve sert cevap vererek iki devlet arasındaki gerginliği artırdı. Fatih'in bölgeye egemen olmak arzusu iki Türk devletini karşı karşıya getirdi ise de onun ani ölümü tabir yerinde ise iki devleti savaşın eşğinden döndürdü (Tansel, 2017, s. 101). Öte yandan Osmanlı tehlikesinden çekinen Kayıtbay, Fatih'in üzerine göndermiş olduğu Gedik Ahmet Paşa'dan kaçarak Tarsus'a sığınan Karamanoğlu Kasım Beyi kabulden çekinmişti. Ancak Fatih'in oğulları arasında yaşanan taht kavgasında Memlûkler Cem Sultanı destekleyerek kargaşayı artırdılar. Memlûklerin Sultan Cem'i desteklediğini gören Varsaklar başta olmak üzere birçok Türkmen grubu II. Bayezid'in karşısındaki cephede yerini alarak taht kavgası başladı. Çukurova'ya egemen olan Üçoklar ve Bozokların baskı altında tutulması, Memlûklu askerlerin Adana ve Tarsus çevresindeki Osmanlı topraklarına saldırması ve Memlûklerin Hindistan'da hüküm süren Behmenîlerden gelen hediye el koyması iki devlet arasındaki gerginliği zirveye çıkarmıştır. Bu gelişmeler karşısında II. Bayezid diplomasi ile olayları yumuşatmağa çalıştı. Ancak Mısır'da Osmanlı heyetine iyi davranılmadığı gibi eli boş dönmesi artık savaş kaçınılmaz bir noktaya getirmişti. Bunun üzerine her iki devlet de birbirlerinin topraklarına karşı saldırıya geçtiler.

Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin Memlûklere karşı Osmanlı ile kurduğu ittifakın neticesindeki Osmanlı-Memlûk arasında yaşanan küçük çaplı çatışmalar, 1485 yılına gelindiğinde iki devletinde büyük kuvvetlerle sahaya inmelerine sebep oldu

(Akgündüz, Baş, Tekin ve Kaşıkçı, 1993, s. 90; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Tarihsiz, s. 385-386). Böylece iki güçlü İslam ülkesi arasındaki 5 yıl sürecek kanlı savaflara dönüştü. Memlûklere bağlı Tarsus bölgesindeki Varsak, Kuştemür, Kusun ve Karaisalı gibi Üçoklu Türkmen beylerin desteğini alan Karaman Beylerbeyi Karagöz Mehmed Paşa, Memlûklerin yanında yer alan Ramazanoğlu, Turgutoğlu ve Tarsus ile Karaman arasındaki dağlık bölgeyi yurt tutan Varsak Türkmenleri üzerine sefere görevlendirildi. Bu durum savaşın şiddetini artırarak devam etmesine neden oldu. Karagöz Paşa emrindeki Osmanlı askerleri ve desteğini aldığı Türkmenlerle 1485 Mayıs'ında sınırı geçerek başta Doğan Sâcî elindeki Gülek kalesi, Adana ve Tarsus'u bütünüyle zapt etmesi üzerine iki devlet arasında savaş fiilen başladı.

Osmanlılar mezkûr şehirleri ele geçirmelerine rağmen Kuştemur, Kusun ve Karaisa Türkmen boyları dışındaki Türkmenlere hakimiyetlerini kabul ettiremediler (Sümer, 1963, s. 59; Pitcher, 1999, s. 124-125; Bilgili, 2001, s. 29; Miljkovic, 2016, s. 64-66). Tarsus ve çevresi dışındaki Çukurova'da kendine bağlı boylarla beyliğini sürdüren Ramazanoğulları ve Üçoklu Türkmen boylarıyla çatışmalar devam etti. Bu çatışmalarda Gündüzoğlu Mehmed Bey öldürülürken, Ramazanoğlu Ömer Bey de esir alınarak İstanbul'a gönderildi. Fethedilen kaleler, Osmanlı emirlerine dağıtılmıştır.

Çukurova'da Osmanlıların, Memlûklere bağlı topraklarda hâkimiyetlerini artırmaları üzerine, Toros sınırlarındaki şehirleri ve kilit noktalarını Suriye'nin emniyeti için önemli gören Memlûkler, bu durumu savaş sebebi saydılar. Daha önce büyük çabalarla Alâüddevl'e karşı hazırlanmış olan Emir Özbek emrindeki ordu, büyük emirlerinde bu sefere iştiraki ile Adana ve Tarsus bölgesini geri almak üzere Osmanlı topraklarına girdi. 1485 yılında Seyhan nehri üzerinde yapılan savaşta Karagöz Paşa'nın komutasındaki ordu ağır bir yenilgiye uğradı. Bu savaşın ardından Adana, Tarsus ve bütün Çukurova bölgesi, Kasım 1485 yılında tekrar Memlûklerin eline geçti.

Karagöz Paşa'nın yenilmesi ve Halep taraflarına yeni Memlûk birliklerinin gelmesiyle Osmanlı ordularının başına Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmet Paşa görevlendirildi. Alâüddevl'e Beyde yardıma çağrıldı ama o işi ağırdan aldı. Memlûkler, Osmanlı'nın barış teklifini reddetti. Ahmed Paşa'nın beklediği yardımın gecikmesi ve emrindekilerin ihaneti neticesinde (Şubat 1486) Memlûklere esir düşmüştür.

Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın esir düşmesi, İstanbul'da duyulunca, tehlikenin büyüklüğünü gören II. Bayezid, Çukurova'yı tekrar ele geçirmek ve yenilginin öcünü almak üzere Sadrazam Davud Paşa'yı sefere memur eyledi. Ancak bu son yenilgide Varsaklar ile Turgutların sebep olduğunu düşünen Osmanlı Devleti, Davud Paşa'yı Memlûk yerine Varsak ve Turgut üzerine sefere memur eyledi.

Davud Paşa'nın mahiyetindeki ordu, 1487'de Çukurova'ya geldi. Osmanlı ordusunu yakinen takip eden Memlûkler, hemen Tarsus ve Küvare'yi boşaltarak buradaki harb aletlerini Ayas'a naklettiler. Çünkü böyle büyük bir hazırlık karşısında tutunamayacaklarını anlamışlardı. Ancak Davud Paşa'nın Divan'a gönderdiği bir mektuba göre, Memlûklerin savaş malzemeleri Rodoslu gemicilerin eline geçmişti (TSMA.e., nr.8599/1-2).

Bölgeye gelen Osmanlı ordusunun ilerleyişi esnasında Koca Boğazı (Koca Kalesi) yakınlarında ve Aladağ eteklerinde Osmanlılardan çekinen Dulkadiroğlu Alâüddevl'e'nin gelmesiyle daha da kuvvetlendi ve Turgutların ve Varsakların haklarından gelmek üzere üç koldan saldırıya geçti.

Davud Paşa bölgeye geldiği zaman Memlûklerin buraları boşaltmış olduğundan herhangi bir kuvvetle karşılaşmadığı gibi bölgedeki birçok beyde Davud Paşa'ya katılmıştı. Nihayetinde Davud Paşa kapıkulu askeriyle Bulgardağ'ından, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa da hiçbir direnişle karşılaşmadan Tarsus cihetine giderek şehri aldıktan sonra Varsakların bulunduğu bölgeye doğru ilerleyişine devam etti. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ise Ulaş yurdundan ilerleyerek üç koldan Varsak-ili'ni kuşattılar. Bu kuşatma neticesinde Boğaoğlu, Akbaşoğlu, Elvanoğlu, Sümeroğlu, İğdiroğlu, Evranoğlu, Adaloğlu, Oğuzoğlu, Arık Şeytanoğlu ve Uyuzbeyoğlu (Ulaşbeyoğlu) gibi Varsak beyleri Davud Paşa'ya iltica etmek zorunda kaldılar. Osmanlı ordusuyla birlikte hareket eden Varsak beyleri, coğrafyayı çok iyi bildiklerinden eski müttefikleri Turgutlu aşiretinin yurtlarından çıkarılmasında çok önemli rol oynadı (TSMA.e., nr. 8599/1-2; Hoca Saadeddin Efendi, 1992, s. 252; Gelibolulu Mustafa Ali, 2019, s. 354; Anonim Tarihi Ali Osman, 1992, s. 120-121; Tansel, 2017, s. 136-139; Miroğlu, 1994, s. 270; Çabuk, 1999, s. 271-272; Bilgili, 2001, s. 29; Tekindağ, 1967, s. 359-360). Durumun vahametini gören Turgutoğlu yakınlarıyla birlikte Haleb'e kaçtı. Davud Paşa mahlûl Tarsus Sancağına kendisine iltica eden Varsak beylerinden Emin Beyoğlu Mehmed Bey'e verilmesi hakkında Dîvân'a bir tahrîrât yazdı. Bu tahrîrâtta liva-i mezkûrin şimdi hâsılı yoktur. Ancak ziyade haracı vardır. Buradaki beylere ve ileri gelenlerine ikrâmlarda bulunularak sancağın adı geçen beye verilmesini istiyordu (TSMA.e., nr. 11351). Buna karşılık Alâüddevl'e Bey de oğlu Kasım'ın sancak yerinin Tarsus'a naklini talep ediyordu (TSMA.e., nr. 8599/1-2). Tarsus ve çevresini Osmanlı topraklarına katan Davud Paşa, Dîvân'a gönderdiği tahrîrâtlarda Memlûkler üzerine gitmek hususunda ısrarlıydı. Bu kadar yapılan hazırlıkların neticesinde Memlûkler ile savaşmak istiyordu. Aksi takdirde düşmanların her birinin başkaldıracaklarını zira hepsinin nazarı bu yönde olduğunu beyan ediyor (Tekindağ, 1967, s. 360-361). Dîvân'dan gelen emir

üzerine Adana ve Tarsus'u tahkîm ettikten sonra geri dönerek Akşehir yakınındaki İstabl-ı Amire Çayırı'nda askerlerini terhis ederek kendisi de padişahın yanına gitti.

Kayıtbay, Osmanlıların Memlûklere karşı daha büyük bir harbe hazırlanmalarını tespit etmiş bunun üzerine bir iyi niyet adımı olarak daha önce esir aldıkları Hersekzade Ahmed Paşa'yı serbest bıraktı ve elçilikle İstanbul'a gönderdi. Ayrıca bu esnada Kahire'de bulunan Akkoyunlu elçisine de mürâcâat ederek, Yakub Bey'in tavassutu ile Adana, Tarsus ve Karaman-ili'ni Memlûklere teslim etmesi şartıyla II. Bayezid ile anlaşma teşebbüsünde bulundu. Ancak bütün hazırlıklarını tamamlamış olan Osmanlılar, Mart 1488'de Memlûklere karşı yeniden harekete geçtiler. Daha önce Rumeli beylerbeyi iken kendisine vezirlik tevcih edilen Hadım Ali Paşa'nın ma'iyetinde Rumeli Beylerbeyi Halil, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşalar da olduğu halde 60.000 kişilik bir ordu ile Çukurova'ya hareket etti. Bir süre önce esaretten kurtulan Hersekzade Ahmed Paşa da 100 yelkenliden oluşan bir filonun başında Akdeniz'e açıldı.

Hadım Ali Paşa, Karaman Beylerbeyi Yakup Paşa'nın iltihakına müteâkip mahiyetinde yeniçeri, sipahi, azap askeri pek çok top ve tüfek olduğu halde, Konya Ereğli yoluyla Adana'ya girdi. Adana ve Tarsus kalelerini tahkim ederek, sahildeki Memlûk kalesi Ayas üzerine yürüdü. Kale naibinin firarı üzerine, Osmanlı donanmasının da yardımı ile bu kaleyi hiçbir mukavemet ile karşılaşmadan (Nisan-Mayıs 1488) zapt etti. Bundan sonra Halil Paşa'nın gayreti ile Sis'e tâbi Anavarza, Ayas'a tâbi Küvare, Tarsus'a bağlı Namrun, Adana'ya bağlı Milvan ve Sis kalelerini birbiri peşi sıra zapt ile muhafızlarını esir eden Hadım Ali Paşa, bu kaleler Subaşılının emrinde hisar erleri yerleştirdi. Tam geri döneceği esnada Memlûklerin üzerlerine geldiği haberini aldı (Müneccimbaşı Ahmed Dede, tarihsiz, s. 391; Tekindağ, 1971, s. 31-32; Miroğlu, 1994, s. 271).

Adana, Tarsus, Sis ve Ayas'ın Osmanlıların eline geçmesinden hemen sonra Emir Özbek'in komutasındaki 40.000 kişilik ordu harekete geçti. Sınırlardaki Osmanlı kuvvetlerini yenen Memlûk ordusu Adana yakınındaki Ağa Çayırı'na gelerek daha önce buraya ordugâh kurmuş olan Osmanlı ordusunun karşısında mevzi aldı (16 Ağustos 1488). Ağa Çayırı mevkiinde yapılan savaşta (16 Ağustos 1488) Evranosoğlu İsa ve Süleyman beylerin şehit olmaları, yine Karagöz Paşa'nın gayretsizliği, Hersekzade'nin donanma ile beklenen görevi yerine getirememesi sebebiyle Osmanlı ordusu Memlûk ordusu (17 Ağustos 1488) karşısında büyük bir hezimet yaşadı. Osmanlı'nın savaşı kaybetmesiyle Adana tekrar Memlûklerin eline (1 Nisan 1489) geçti. Bu mağlubiyet üzerine Hadım Ali Paşa Konya Ereğli'si ve Lârende (Karaman) taraflarına çekilerek dağılmış olan Osmanlı ordusunu toplamış ve bu savaşta gayretsizliği görülen Karagöz Paşa idam edildi (Müneccimbaşı Ahmed Dede, tarihsiz, s. 384-390; Uzunçarşılı, 1988, s. 192; Bilgili, 2000, s. 29).

Her iki orduya katılanlar bakımından bir karşılaştırma yapacak olursak; Memlûk ordusunda zamanın en seçkin emirleri ve askerleriyle birlikte Şam Türkmenleri, Ramazanoğlu, Turgutoğlu ve Bilâd-ı Nablus Şeyhi İbn-i İsmâil ve Bikâ' Emiri İbnü'l-Hâneş gibi Urbân (Arap) emirler bulunuyordu.

Osmanlılara gelince; Vezir Hadım Ali Paşa, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa, Karaman Beylerbeyi Yakup Paşa, İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey, Turhanoğlu Ömer ve Mehmed beyler, Yahya Paşa, Veliüddinoğlu Ahmed Paşa, Süleyman Bey, İskender Bey, Evranosoğulları İsa ve Süleyman beyler ve Ohri Sancakbeyi Hüseyin Bey ve daha birçok emirler orduda yer almışlardı.

Yukarıda belirtildiği üzere, büyük hazırlıklar neticesinde karşı karşıya karargâh kuran iki ordu arasında muharebe (17 Ağustos 1488) başladı. Muharebeyi ilk başlatan Osmanlılar oldu. İlk anda muvaffakiyet gösterdiler; ancak askerlerin bir kısmının kaçmasının neticesinde Osmanlı ordusu büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Memlûk emiri Timrâz eş-Şemsî, 4.000 mızraklı askerle, Ramazanoğlu, Varsak ve Turgut Türkmenleriyle birlikte firarileri şiddetle takip ederek Osmanlı ordugâhını yağma etti. Bu arada, Hadım Ali Paşa, Halil ve Yahya paşaların kendi adamlarıyla birlikte Memlûklere karşı şiddetle saldırmaları sebebiyle Osmanlı orduları tam bir hezimetten kurtulabilmiş ve beraberindeki harb mühimmatını Adana kalesine taşıya bilmişlerdi. Nitekim gerek son mukavemet gerekse de Hersekoğlu'nun muvaffakiyeti üzerine, Emir Özbek, Halep'e dönme kararında idi; ancak, Varsak ve Turgutoğlu beylerinin ısrarı üzerine geri dönerek Adana hisarını mancınık ve toplarla muhasaraya başladı. Kuşatmaya üç ay direnen kale cephaneliğe isabet eden ateş neticesinde karşı koymaktan aciz kaldı aman dileyerek Emir Özbek'e teslim oldu ve Osmanlı ordusu Çukurova'dan çekilmeye (1 Nisan 1489) başladı (Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, 1992, s. 121; Uzunçarşılı, 1988: s. 192-193).

Osmanlıların, Memlûklere mağlup olmaları üzerine Bozok ve Üçok Türkmenlerinden bazı boylar Memlûklerin tarafına geçti. Bu beylerden Dulkadiroğlu Alâüddevlî Bozkurt Bey de Sultan Kayıtbay ile anlaşmaya vardı. Osmanlı buna hamle olarak Şam kalesinden kaçarak kendilerine sığınan Alâüddevlî Bey'in kardeşi Şah Budak'ı destekledi ve bir süre önceki mağlubiyetlerine rağmen Sis ve Tarsus kalelerini takviye ettiler. Bu defa da Alâüddevlî tarafından mağlup edildiler. Bu arada, 1489 yılında Davud Paşa'nın bir sulh teşebbüsü oldu. Buna karşılık Kayıtbay, 1490 yılı başlarında elçi göndermeyi, Osmanlıların

Tüccârü'l-Mamâlik'i (Memlûklere köle temin eden memur) serbest bırakmaları ve ellerindeki kaleleri teslim etmeleri şartıyla barış yapabileceğini bildirdi.

Memlûkler tarafından serbest bırakılan Hersekzade Ahmet Paşa komutasındaki donanma, Kıbrıs üzerine yürüdü ise de Venediklilere karşı varlık gösteremeyerek geri çekildi. Emir Özbek, 1489 yılında Çukurova kentlerini tekrar eline aldı. Emir Özbek ile Alâüddeve yapmış oldukları ittifakın ardından Osmanlı topraklarına karşı harekete geçtiler. Kayseri (1490) yağmalandı ve Hersekzade Ahmet Paşa ikinci defa esir düştü. Ancak kıtlık yüzünden daha ileriye gidemeyen Memlûk ordusu geri çekilmek mecburiyetinde kaldı (Pitcher, 1999, s. 125; Bilgili, 2000, s. 29-30; Kanat, 2000, s. 105; Kurt, 2002, s. 1433). Fakat hemen sonra Osmanlıların Dulkadirililere karşı giriştikleri taarruzları önlemek amacıyla, 1490 yılında yanında Alâüddeve olduğu halde, yeniden Gülek önlerine gelerek beklemeye başlayan Atabetü'l-Asakir Emîr Özbek, bazı şehirleri tahrip etti ve yağmaladı. Kansuh'a bağlı kuvvetler de Kuvare kalesini Osmanlılardan alıp tahrip ettiler.

Memlûklerin bu muvaffakiyetine rağmen yeni tedbirler almak için yeni vergiler konulmasına büyük tepkiler gelmesi, Osmanlı devlet ricalinin mağlubiyetlerinden müteessir olması ve iki devlet arasında yumuşatmaya çalışan elçilerin çalışması ve Tunus elçisi Molla Arap'ın barış yapılması için ricacı olması böyle nüfuzlu bir zatın gayretleri gibi teşebbüsler, nihayetinde her iki devlet ricalini de yumuşattı. En sonunda Kayıtbay tarafından hürmetle kabul edilen Osmanlı elçisi, uzun müzâkerelerden sonra, gelirlerinin Harameyn-i Muhteremeyn'e tahsisi kabul edilen Adana ve Tarsus'un anahtarlarını takdim etti. Buna karşılık Sultan Kayıtbay, Osmanlı esirlerini serbest bıraktı ve Emîr Canbulât bin Yaşbek'i elçilikle Osmanlı Padişahına gönderdi. Bunu müteakiben daha önceden Osmanlı'ya esir düşmüş olan Mamay el-Hâssekî'yi elçi olarak gönderdi. Bu karşılıklı elçilerin gayretleri neticesinde 1491'de sulh yapıldı (Uzunçarşılı, 1988, s. 194-195; Tansel, 2017, s. 128-129).

Çukurova şehirleri Adana ve Tarsus ile Gülek geçidinin güney noktasına hâkim kale Memlûklere geri verilmekle beraber (II. Bayezid'in saygınlığına zarar vermemek için) bu yerlerin Harameyn'e ait oldukları kabul edildi. Bu antlaşma neredeyse çeyrek asır sürdü (Kurt, 2002, s. 1433). Yapılan barış sonunda Gülek kalesi Memlûklerde kalmak üzere burası sınır kabul edilerek Çukurova eskiden olduğu gibi Memlûklerde kaldı. İbn-i Kemâl burasının barıştan sonra eskiden olduğu gibi Şam'a ilhak edildiğini söylüyorsa da daha sonra izah edeceğimiz gibi eskiden Tarsus, Adana ve bölgedeki diğer şehirler Haleb Nâibü's-Sultanlığına bağlıydı. Bu sebeple İbn-i Kemâl'in bu ifadesini yanlış anlamamak gerekir. Öte yandan, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Gülek kalesine gelip, Kozluk Han'da geceleyen Antakya Patriki Macarius ise Akköprü'nün Memlûklerle Osmanlılar arasında sınır olduğunu kaydeder.

Osmanlılar, Şehzade Cem'in sebep olduğu siyasî buhran yüzünden müşkül duruma düşmeleri üzerine, bu anlaşma ile 1480'den beri Adana valisi, Halil Bey'in Ramazanoğullarının başında olduğu halde, Memlûklerin Adana ve Tarsus'a hâkim olmasını ve bu şehirlerin Harameyn evkafına ait varidatını, kendi gemileriyle Ayas-İskenderiye'ye götürmeyi kabul ettiler.

Garsüddin lakabıyla mağruf Halil Bey, bundan sonraki beyliği de sayılacak olursa 1480-1510 yılına kadar 30 yıl Adana valiliği ve Ramazanoğulları Beyliği'nin başındaydı. Kendi beyliği ile ortak sınırları bulunan Osmanlı Devleti ile iyi geçinerek onların dostluğunu kazandı. Halil Bey'den sonra beyliğin başına geçen Mahmud Beyde aynı siyaseti sürdürdü. Bu durum Ramazanoğulları'nın Memlûkler yerine Osmanlı'ya yakınlaşması yukarıda da söylediğimiz gibi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çukurova'nın el değiştirmesinin arifesinde (1514) yaşanan bu duruma Memlûkler, tepkilerini Mahmud Beyi azlederek yerine amcazadesi Selim Bey'i görevlendirerek göstermiş oldular. Mahmud Bey de dostluk ilişkileri olan Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı padişahı Sultan Selim Han (1512-1520), Mahmud Beye çok yakın davranarak 200.000 akçelik dirlik verdi ve yapılacak seferlerde kendisine refakat etmek ayrıcalığını da bahşetti. Bu tarihte Halep ve Şam bölgesi her ne kadar Memlûklerin elinde ise de siyasî durum Osmanlıların lehine idi. Bölgedeki Memlûk idarecileri birbiri ile anlaşamadıkları için Osmanlı lehine tavır almışlardı. Osmanlı hâkimiyetinin başlama süreci bakımından kaybedilen savaşa rağmen vaziyet dikkate şayandır. Netice de Osmanlılar bu durumu fırsata çevirerek bölgenin fethini gerçekleştirdi. Nihayetinde Ramazanoğulları artık Osmanlı ile birlikte hareket etmeye başladılar (İbn Kemâl, 1997, s. 123; Akgündüz, Baş, Tekin ve Kaşıkçı, 1993, s. 96-98; Kılıç, 2016, s. 27).

II. Bayezid döneminde yapılan Osmanlı-Memlûk Savaşları her iki devlet açısından da kesin bir netice vermemişti. Her ne kadar bir barış anlaşması yapıldı ise de Osmanlı için bu hesap tam manası ile kapanmamıştı. Çünkü Osmanlı-Memlûk arasındaki meseleler kesin çözüme kavuşmamıştı (Tansel, 2016, s. 133-135; Çetin, 1992, s. 23-24). Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile Mısır Türk Devleti'ne son verilirken Çukurova toprakları da Osmanlı hâkimiyetine girmişti.

5. Osmanlı Hakimiyyetinde Varsaklar

Çukurova'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle sakin bir dönem geçiren Varsaklar, ilk durak yerlerinden biri olan Tarsus'ta bile süreklilik arz etmemişler. Konargöçer hayat süren Varsak Türkmenleri, Çukurova'nın birçok noktasına çeşitli sebeplerden dolayı konup göçmüşlerdi.

Adana eyaletinin dağlık ve stratejik özellikleri, bu bölgede aşiretlerin toprağa yerleşimine engel olmuştu. 1572 yılında Adana sancağında konargöçer nüfusun oranı %84 idi. Çukurova'nın bu yoğun konargöçer yapısı, devletin burada tam kontrol sağlanmasını her zaman güçleştirmişti (Kurt, 2018, s. 291).

168 TD yani "1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri" Yörük defterleri olup, aşiretleri bağlı buldukları tâifelere göre tasnif etmiştir. Buradaki Varsak taifeleri; Gediklü, Karacalu, Satılı, Çörmük (Salarlu), Yağıbastı, Menteşe Balcılı, Ağlağan, Oruçbeğlü (Kekeçlü) Yulargalu olmak üzere 10 Cemaat halinde 965 neferlik bir Varsak topluluğu bulunmaktaydı. Bunun 573 neferi bennâk, 342 neferi mücerred idi. Taifeye bağlı Salılı cemâ'ati kışı geçirmek için Üzeyir (Dörtöyol) sancağına gitmekteydi. Varsaklardan bazı cemâatler de Adana, Sis sancaklarına, kazasına yaylak ve Kışlak için gidip gelmekteydiler (Kurt, 2011, s. L-LI; Ramzanoğlu, 1968, s. 167). Niyazi Ramazanoğlu, Yılmaz Kurt'un verdiği listeye ilave olarak Bostanlı ve Köklü cemaatlerinin de olduğunu belirtiyor (Ramazanoğlu, 1995, s. 26).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikası ile boy yapıları zarar gören Varsaklar, XVI. yüzyıldaki Celali İsyanı'yla birlikte Çukurova'yı terk ederek güvenli gördükleri Toroslara çekildiler.

Bölgede 1604 yılına kadar Ramazanoğulları'nın otoritesi ile sağlanan huzur, Büyük Celali ayaklanmaları sırasında (1591-1611) tamamen ortadan kalkmıştı. Osmanlı Devleti, Ramazanoğullarını yönetimden uzaklaştırmasıyla (1608) bölge hakimiyetini kaybetti. Oysaki II. Viyana Bozgunu'nun (1683) açmış olduğu derin yarayı kapatmak için devletin daha çok askere ve daha çok paraya ihtiyacı vardı.

Çukurova'daki bu aşiretler en son 1572 yılında kayıt altına alınmışlardı. Devlet gözünü bu konargöçer aşiretlere çevirerek 1691 yılında Çukurova'daki aşiretleri toprağa bağlamak istedi (Kurt, 2018, s. 291).

Sultan III. Ahmed döneminde bölgede yaşayan konar-göçer cemaatlerin kayıt edildiği "1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri" bu tarihî çerçeve içerisinde de hazırlandı. 1572 yılından bu yana -yaklaşık 150 yıl sonra- bölgede yeni bir tahrir yapıyordu. Adana eyaletinin Sis sancağında (Cebel-i Kozan/Kozandağı'nda yaşayan konar-göçer cemaatlerin kayıt edildiği (102 TD, 1721 (10 Şevvâl 1133/ 4 Ağustos) tarihli defter, muhtemelen 1691'de Çukurova'da gerçekleştirilen başarısız iskân teşebbüsünün ardından yeni bir tahrirle Kozandağı'ndaki cemaatlerden vergi ve asker alabilmek amacıyla hazırlanmıştır (Kurt, 2018, s. 291). Bu defterde geçen Varsak aşiretleri: Arıklı, Köşeler, Yerebakanlı, Kara Musalı, Karacaoğulları, Göbelli, Bağdatlı, Gerdekli, Kara Hasanlı, Abdüssametli, Yayıclar, Satılı, Okçulu, Tenkerli, Tokmanaklı, Şerifli, Göğceli, Keklikçi, Kubatoğulları, Karaçalı ve Selimli cemaatlerinin adları bölgedeki köylerin isimleri olarak hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Buradaki cemaatler, XVI. yüzyılda Kozan'da yaşayan konargöçer cemaatlerden Varsak gibi boylara mensup öz-be-öz Türkmen toplulukları olduğunu bilmekteyiz.⁴

Varsaklara mensubiyeti kuvvetle muhtemel olan Kozanoğulları, Osmanlı Devleti'ndeki otorite boşluğundan istifade ederek yaklaşık yüz elli yıl bölgede hüküm sürmüştür. 1131 (1719) tarihli bir hükümde Varsaklar için "Kozanoğlu cemaatleri" denildiğine göre, bu ünlü ailenin Varsaklar'dan olması ihtimali de vardır. Nitekim Cevdet Paşa da Kozan bölgesindeki halkın çoğunun, Farsah (Varsak) aşiretine mensup cemaatlerden olduğunu belirtiyor (Sümer, 1963, s. 85; Ahmed Cevdet Paşa, 1980, s. 119; Ahmet Refik, 2017, s. 162-163).

Çukurova bölgesinde yapılmasına teşebbüs edilen iskân genel olarak Adana, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye ve Tarsus Sancakları'ndaki dağlık bölgelerde yaşayan ve genel olarak Varsak olarak adlandırılan cemaatlerin buldukları yerlerden ovalık bölgelere indirilip, buralarda iskân edilmesidir. Bu amaçla, 1719 yılında yapılmasına karar verilen Yörük tahriri ile ilgili verilen karardan bir ay sonra, bu hususla bağlantılı olarak bir başka karar alınmıştır. Alınan bu karar ile Adana, Tarsus, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'ndaki dağlık bölgelerde yaşayan Varsak cemaatlerinin, dağlık bölgelerde itaat altında tutulmalarının zor olduğu ve bunları kontrol edebilmek için, yapılacak olan Yörük tahriri sırasında, dağlık bölgelerden aşağıya indirilerek Kars-ı Zülkadiriyye, Sis ve Kars Kösteresi'nde bulunan boş ve harap köyler ile çiftliklere iskân edilmeleri düşünülmüştür. Alınan bu karara rağmen, Varsak cemaatlerinin ovalık bölgelere indirilerek iskân edildikleri hususunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dağlık bölgelerde yaşamaya devam eden ve çoğunlukla Yörük tahririne dahil edilemeyen bu cemaatin mensupları, bölgelerin eşkıyalık yaparak, otoriteye karşı eylemlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, Varsak Cemaatleri arasında bulunan ve Kozandağı mukataasına tabi olan Karacalu ve Selimli cemaatleri, yıllık vergilerini vermek istemedikleri gibi etraflarındaki yerlere tasallut ettiklerini görmekteyiz. Bu olayların önünün alınması için dönemin

⁴ 102 TD; Kurt, 2018, s. 291; Mehmet Emin Efendi, 2000, s. 41: "Adana ve Halep taraflarına gitmiş olanlar Osmanlıların asla bozulmamış olan ilk hallerini hâlâ gösteren birtakım Türkler görürler" demektir. Ahmed Cevdet Paşa, 1980: Varsaklara, Selçukludan kalma Türler derken, Ramazanoğlu, 1995, 26: "Bu Türk aşiretleri, dinine bağlı, çok cesur ve şerefli insanlardır. Kendileri ile konuştuğum zaman atalarının Horasan'dan geldiğini belirttiler." diyor. Ayrıca Kozandağı denilen ya da Varsakların yaşadığı yerler, bugünkü Kozan ilçesinin dağlık kesimlerinden başlayıp Saimbeyli ilçesinin kuzey tarafındaki Obruk-Beli'ne kadar olan coğrafyayı içine alır. Bkz. Ramazanoğlu, 1995, s. 26.

Adana beylerbeyi gönderdiği bir mektup ile durumu İstanbul'a bildirmişti. Beylerbeyi bu mektupta belirtilen cemaatlerin dağlık bölgelerde yaşadıkları sürece, olayların eksik olmayacağı, bundan dolayı da bunların ovalık bölgeye indirilerek iskân edilmeleri için ferman verilmesini talep ediyordu. Adana Beylerbeyi'nin yaptığı bu talep üzerine, cemaatlerin ovalık bölgeye yerleştirilmeleri için (1723) ferman gönderilmiştir. Gönderilen fermana rağmen, bu cemaatlerin mensuplarının ovaya indirilerek iskân edildikleri hususunda herhangi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır (Tatar, 2005, s. 393-394, 395; Topaloğlu, 2007, s. 43).

Kozanoğulları 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i İslâhiye ordusunun hâkimiyetine son vermesine kadar hüküm sürdü. Fırka-i İslâhiye'de görevli devlet adamlarından aynı zamanda da tarihçi Ahmed Cevdet Paşa Varsaklar ile ilgili olarak, Kozandağlarının ahâlisinin Selçuklulardan kalma Türklerdir ki Varsak aşiretine mensup cemaatlerden olduğunu beyan eder (Ahmet Cevdet Paşa, 1980, s. 119). Çukurova bölgesine büyük çaplı iskanların yanı sıra küçük çaplı iskanlar da yapılmıştır. Ancak küçük çaplı yapılan iskanlar da genel olarak cemaatlerin bir süre sonra iskân bölgelerini terk ederek iskanın akim kaldığını biliyoruz. Bu duruma Varsak aşiretlerinden bir örnek verelim, "Çukurova'da Osmanlı, Selimli ve Anavarza isimleriyle teşkil edilecek bu köylere konar-göçerlerin yerleştirilmesi hususunda (BOA, ML.EEM. /824 -25) karar alınmış ise de sahada yapmış olduğumuz araştırma neticesinde konuya dair en küçük bir işaret göremedik.

Osmanlı Devleti, Çukurova'yı şenlendirmek ve yeniden iskâna açmak için uzun uğraşlar vermiş ise de Fırkayı İslâhiye'ye kadar bir netice alamamıştır. Fırka-ı İslâhiye ile birçok Varsak boyu dağlardan Çukurova'ya indirilerek iskâna tâbi tutulmak istenmiş bu uygulama Cebel-i Bereket'te (Osmaniye) çevresinde büyük oranda hayata geçmiş olsa da bu iskânların Cebel-i Kozan'da (Feke) uygulandığına dair elimizde bir bilgi-belge maalesef yoktur. Bu geniş çaplı iskân neticesinde Osmaniye şehri kurulurken Varsaklar şehrin kurucu unsurlarından biri olmuştur (Demirbağ, 2021b, s. 1-20).

Sonuç

XI. asırda başlayan göçlerle Anadolu, Türklerin değişmez vatanlarından biri haline gelirken, 24 Oğuz boyunun da bu göçler neticesinde Anadolu'ya geldiğini görmekteyiz. Selçuklu Devleti'nin Köseadağ mağlubiyetinin ardından Memlûkler, Moğolları Ayn Calut'da (1260) durdurmayı başarmakla kalmadı, Moğol baskısıyla kendisine sığınan Türkmenleri yanına alarak Çukurova'nın yeniden Türkleşmesini sağladı. Bu fetihler ile bölgedeki gücünü artıran Oğuzların iki ana boyu olan Üçoklardan Ramazanoğlu ve Bozoklardan Dulkadiroğlu kendilerine bağlı birçok Oğuz boyuyla Çukurova bölgesinin Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Bu iki beylik başta konar-göçer boylar iken daha sonra içeride ve dışarıda sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirip bir güç merkezi haline dönüştüler. Böylece onların hâkimiyet sahası genişlerken zenginlikleri de arttı. Ancak, Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki son hesaplaşma ile hanedan ve aile yapıları kırılarak itaatkâr Türkmenler vaziyetine getirildiler.

Tarihi kaynaklarında, Varsaklar hakkındaki bilgiler bölgede yer alan Ramazanoğlu ve Karamanoğlu münasebetiyle değinilirken, Memlûklerin Çukurova'yı fethetmesiyle Varsaklara ait bilgiler daha da netleşmiştir.

Osmanlı Sadrazamı Davud Paşa, mücadelecî ve savaşçı bir ruha sahip olan Varsakları, yok etmek yerine kazanma yolunu seçerek divana gönderdiği mektupta boşalan Tarsus Sancağına Varsak beylerinden Emin Beyoğlu Mehmed Beye verilmesini arz etmiştir. Yine Davut Paşa divana gönderdiği tahriratlar da Varsak beylerine ve ileri gelenlerine çeşitli inamlar verilerek, Osmanlı'ya karşı eylemlerden vaz geçirilerek Devlet-i Aliye'ye yani Osmanlı'ya kazandırmak istemiştir. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi neredeyse 15-20 yılı bulmuştur. II. Bayezid döneminde (1481-1512) inam verilen tespit edebildiğimiz Varsak beylerinin ve ileri gelenlerinin sayısı 150'den fazladır. (Gök, 2014, s. 128, 132, 141). Ancak Osmanlı bu boy beylerinin güçlü nüfuzlarını kırmak için çeşitli tedbir politikaları yürüttü. Osmanlı sultanları, merkezileştirme, kul sistemi, iskân siyaseti ve tımar sistemi politikalarıyla beylerin nüfuzunu kırıp, onları birer devlet memuru veya üretken çiftçi haline getirmeyi başarmıştır. Ancak Varsaklar, Celali İsyanıyla bölgede asayişin bozulması üzerine daha güvenli gördükleri Torosdağlarına çekilmişlerdir. Burada yoğun bir nüfusa ulaşan Varsak Türkmenleri istedikleri gibi hareket etmenin yanı sıra Kozanoğulları beyliğini kurarak burada yaklaşık 150 yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu süreçte Varsakların Osmanlı ile bağları zayıflamıştır.

Osmanlı, hazırlamış olduğu askeri ve sosyolojik bir planlama neticesinde 1865 yılında Gavurdağları'ndan başlattığı Fırka-i İslâhiye projesiyle Kozanoğullarına son vermiş ve bu beyliğe bağlı aşiretleri iskana tabi tutmuştur. Bu iskanın neticesinde Osmaniye şehri kurulurken Varsaklara bağlı aşiretler de şehrin kurucu unsurlarından olmuşlardır.

Osmanlı, bölgede asayiş yeniden temin etmek ve "Çukurova'nın Fatihlerinin torunlarını eski yurtlarına döndürmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş olsa da maalesef bir mesafe alınamamıştır. Örneğin, Çukurova'da Selimli, Osmanlı ve Anavarza adında üç köy teşkil edilmesi ve bu köylere Varsaklara mensup konargöçerlerin yerleştirilmesi hususunda (BOA, ML.EEM. /824 -25) karar alınmış ise de sahada yapmış olduğumuz araştırma neticesinde yerleştiklerine dair en küçük bir ipucuna maalesef ulaşamadık.

Çukurova'da Fırka-i İslâhiye ile kurulan Varsak Türkmen köyü Varsak nüfusuna oranla yok denecek kadar azdır. Osmaniye Düziçin'de (Akdere, Gümüş vs.) ve Adana'nın Ceyhan ilçesinde (Isırganlı) Fırka-ı İslahiye'den sonra kurulan köyler vardır.⁵ Bugün yaptığımız saha araştırmalarında maalesef iskân edilen aşiretlerin çok az bir kısmı Varsak kimliğini muhafaza ederken birçokları bu kimliği unutmuştur. Ancak Torosdağları'ndaki Varsaklar ise hâlâ Varsak kimliğini muhafaza ettikleri gibi Varsak kültürünü ve yaşam tarzını sürdürmektedirler. Varsak aşiretlerin iskânına dair çok sayıda belge olsa da bunların iskân edilmediği konusunda soru işaretleri vardır.

Cumhuriyet döneminde kendi rızaları ile gelip Çukurova'ya yerleşen ve buralarda oransal anlamda bir sayıya ulaşan yerleşkelerdeki Varsakların, maalesef Varsak kimliğinden uzaklaştıkları görülmüştür. Bütün bunlara rağmen Çukurova'daki tespit edebildiğimiz nüfus Toroslardaki nüfusa oranla çok küçüktür.

Varsaklar üzerine bilinen ilk çalışmayı yapan Mehmed Niyazi Ramazanoğlu (1964), “*Bu Türk aşireti, dinine bağlı, çok cesur ve şerefli insanlardır. Kendileri ile konuştuğum zaman atalarının Horasan'dan geldiğini belirttiler.*” demektedir.

Tarihte zaman zaman mütegalibelik yapan Varsaklar bugün devlete milletine sarsılmaz bağ ile bağlıdır.

Varsaklar, Adana'nın merkez ilçelerinden Sarıçam'da “Varsaklar Kültür Yardımlaşma, Dayanışma, Gençlik ve Spor Kulübü Derneği” çatısı altında Varsakların, tarihi kültürel değerlerine sahip çıkarken bu kültürün yaşatılması hususunda büyük bir sosyal sorumluluk üstlenmektedirler.

⁵ Günümüz Türkiye'sindeki Varsak yerleşkelerine doktora tezimizde değinilecektir.

Kaynakça**Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**

A.(DVN.d., nr. 790, (99. Hüküm).

ML. EEM (Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye Müdüriyeti).

Tahrir Defterleri. nr. 450 (Adana).

Tahrir Defterleri. nr. 254 (Adana).

Tahrir Defterleri. nr. 168 (Kars-ı Maraş).

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı

M.C.Y., O.71 (Muallim Cevdet Yazmaları, Ceyb-i Hümayun Masraf Defteri)

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Tahrir Defterleri, nr. 102 (Cebel-i Kozan).

Topkapı Sarayı Arşiv Müzesi

TSMA.e., nr.8599/1-2.

TSMA.e., nr. 11351.

II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, (2021). F. Emecen- İ. Şahin, (Haz.), T.T.K. Yayınları

Ahmed Cevdet Paşa, (1980). *Ma'rûzat*, Y. Halaçoğlu, (Haz.), Çağrı Yayınları.

Ahmet Refik, (2017). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, La Kitap.

Akgündüz, A. Baş, Y. Tekin R. ve Kaşıkçı O. (1993). *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası*.

Akkuş, M. (2016). İlhanlıların Çukurova politikaları ve Moğol valilerinin Adana bölgesindeki uygulamaları. Y. Kurt ve M. F. Sansar (Ed.), *Tarihte Adana ve Çukurova İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova*, (Cilt-I, s. 561-580) içinde. Akademisyen Kitabevi.

Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*. (1992). F. Giese (Neşri), N. Azamat (Haz.), Edebiyat Fakültesi Basımevi. M.Ü.

Arslantaş, Y. (1996). *Memluklar devrinde Suriye* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. F.Ü.

Âşıkpaşazâde, (2013). *Âşıkpaşazâde tarihi*, N. Öztürk (Haz.). B.K.S.

Azizova, E. (2017). Bertrandon De La Broqoière'nin gözüyle XV. yüzyıl Anadolu beyliklerinde sosyo-kültürel hayat: Ramazanoğulları örneğinde. M. Şeker, F.Y. Ayaz, Y. Kaya ve A. Alıcı (Ed.). *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu (Ramazanoğulları Beyliği)* (Cilt-III, s. 411-427) içinde. N.E.Ü. Yayınları.

Babinger, F. (1995). "Ramadân Oghulları", *The Encyclopedia of Islam-8*, s. 418-419.

Barker, W.B. (2021). *Kilikya'nın tanrıları ve yöneticileri*. S. H. Uygur (Ed.), A. Ateşoğlu (Çev.). Akademisyen Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1853).

Broqoière, B.d.l.Ch.Schefer (2000). İ. Arda (Ed.), S. Eyice (Çev. Sunuş), Bertrandon de la Broqoière'in Denizaşırı Seyahati, Eren.

Bilgili, A.S. (1999). Osmanlı'ya karşı bir Türkmen boyu Tarsus Varsakları. G. Eren (Ed.). *Osmanlı* (Cilt-4 s.170-179) içinde. Y.T. Yayınları.

Bilgili, A.S. (2000), Tarsus Türkmenleri/Varsaklar. *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyum Bildirileri*, (s. 9-49) içinde. Yörük-Türkmen Vakfı Yayınları.

Bilgili, A.S. (2001). *Osmanlı döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*. K.B.

Bilgili, A.S. ve Demirbağ, H. (2020). Şeyh Cüneyt'ten Şah İsmail'e Kızılbaz Varsaklar (Kemah (Fedaileri). S. Lokmacı ve F. Çiçek (Ed.). *Erzincan Tarihi* (Cilt-3, s. 552-583) içinde. Erzincan Valiliği Yayınları.

Çabuk, V. (1999). *Büyük Osmanlı tarihi*. (Cilt-III). Emre.

Çetin, A. (2009). *Memluk Devleti'nin kuzey sınırı*, T.T.K. Yayınları.

Çetin, A. (2016). Çukurova'nın Türkleşmesine Memlûk katkısı: Kilikya Ermeni Baronluğunun ortadan kaldırılması. Y. Kurt ve M. F. Sansar (Ed.), *Tarihte Adana ve Çukurova İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova* (Cilt-I, s. 431-450) içinde. Akademisyen Kitabevi.

Çıplak, M.N. (2003). *İçel tarihi (Tarihi Turistik Zenginlikleriyle)*.

Dedeyev, B. (2008). Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (s. 205-223) içinde. (1/5) Fall 2008.

Demir, A. (2003). Memlûk döneminde Bilâd eş-Şam ve Türkmenler *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan* (s. 280-291) içinde. Berikan.

Demirbağ, H. (2021.a). XIV. yüzyılın son çeyreğinden XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Anavarza ve Çukurova'da siyasi hayat. F. Fatih Gülşen (Ed.), *Anavarza* (Cilt-II, s. 211-236) içinde. Akademisyen Kitabevi,

Demirbağ, H. (2021.b). Rum Mehmed Paşa'nın ikbalini söndüren Ulaşlı Varsaklar. Ü. Candeğer ve H. Emen (Ed.). *Osmaniye Araştırmaları* (Cilt-II, s. 1-20) içinde. Gazi Kitabevi.

Demirci, M. (2016). Abbâsiler döneminde Adana ve Çukurova'nın iskân ve islâmlaştırılması. Y. Kurt ve M. F. Sansar (Ed.). *Tarihte Adana ve Çukurova İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova* (Cilt-I, s. 309-324) içinde. Akademisyen Kitabevi.

Döğüş, S. (2015). Osmanlıların fethine kadar Dulkadirli Türkmenleri. *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadirli Beyliği Araştırmaları*, (s. 95-112) içinde. Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları.

El-Belâzurî. (2002). *Fütûhu'l-Büldân* M. Fayda (Çev.). K.B.

El-Kalkaşandî. (H.1409). *Sübhü'l-Âşa fi Sina'ti'l-İnşa*. M.H. Şemseddin (Tahkik).

El-Makrizi. (1997). *Es-SülûkLima'rifeti'l Mülûk*. 5-7. M.A. Ata (Tahkik). Darul Kütübül İlmîyye.

Emecen, M.F. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi (1300-1600)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ener, K. (1961). *Tarih boyunca Adana Ovasına bir bakış*. Berksoy Matbaası.

Ersan, M. (2017). Ramazanoğullarının ortaya çıkışını hazırlayan gelişmelere dair bir değerlendirme. M. Şeker, F.Y. Ayaz, Y. Kaya ve A. Alici (Ed.). *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu (Ramazanoğulları Beyliği)* (Cilt-III, s. 51-57) içinde. N.E.Ü. Yayınları.

Ersan, M. (2000). *Kilikya Ermeni Krallığı. Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*. E. Artun ve M.S. Koz (Haz.). (s. 326-343) içinde. Y.K. Yayınları

Gelibolulu Mustafa Ali, (2019). *Künhü'l-Ahbâr*. A. Çavuşoğlu (Haz.), T.T.K. Yayınları.

Göçer, K. (1941-1942). *Ramazanoğulları*. [Bitirme Tazi]. İ.Ü.

Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C.O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)* (Tez Ne. 375664). [Yayınlanmamış Doktora tezi]. M.Ü.

Gökbel, A. (2007). *Anadolu'da Varsak Türkmenleri*. A.K.M. Yayını.

Gümüş, Ö.F. (2019). *Bir Kara Budun Varsaklar*, Uğur Tuna Yayınları.

Gümüş, A. (2020). *Eriyik ve Tortu: Adana'daki karışma ve karışmama halleri*. B. Çelik (Der.). *Adana'ya Kar Yağmış*. (s. 65-112) içinde. İletişim.

Hançer, E. (2016). *Kilikya Ermeni Prensiği'nin ikinci başkenti Anavarza*. *Adalya*. s.281-312.

Hatalmış, A. (2020). *Anadolu'nun fetih ve İslamlaşma tarihi*, Ötügen Neşriyat.

Hoca Sadettin Efendi, (1992). *Tacüt-Tevarih*. (Cilt-III). İ. Parmaksızoğlu (Haz.). K.B.

İbn Kemal. (1997). *Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*. T.T.K. Yayınları.

İbni Tagrıberdi. (2013). *En-Nücûmu'z-Zâhire*. D.A. Batur (Çev.). Selenge Yayınları.

Kafalı, M. (2013). *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan.

Kanat, C. (1999). Memlûkler'in Baybars zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova siyaseti ve bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki rolü. III.Uluslararası Çukurova Halk Kültrü Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildiriler, s. 428-432.

- Kanat, C. (2000). Memlûkler ve Çukurova. *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, E. Artun ve M. S. Koz (Haz.). (s. 93-107) içinde. Y.K. Yayınları.
- Karpuz, H.Ö. ve Bilgili, A. S. (1994). *Tarsus Sancağı yer isimleri*, O.M.Ü. F.E.F. Yayınları.
- Kılıç, A. (2016). Bir Bozok-Üçok hikâyesi: Dulkadiroğulları Ramazanoğulları ilişkileri. H. Oruç ve M. Ceylan (Ed.), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, (Cilt-II, s. 9-32) içinde. Akçağ.
- Kılıçbay, M. A. (2004). Osmanlı Kuruluşunun efsanevi yanı. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler*. (s. 25-33) içinde. İmge.
- Kırkıl, E. (2016). İslam coğrafyacılarına göre Sugur-Avasım Bölgesi ve Çukurova'da Türkler. Y. Kurt ve M. F. Sansar (Ed.). *Tarihte Adana ve Çukurova İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova* (Cilt-I, s. 353-360) içinde. Akademisyen Kitabevi.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları tarihi*. (Cilt-II). Çorum.
- Koçak, İ. (1991). Arap kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars. X. *Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, (Cilt-III, s. 1101-1116) içinde. T.T.K. Yayınları.
- Kurt, Y. (1992). XVI. Yüzyıl Adana Tarihi [Yayımlanmamış doktora tezi]. H.Ü.
- Kurt, Y. (2005). *Çukurova'nın tarihi kaynakları*. (Cilt-II). T.T.K. Yayınları.
- Kurt, Y. (2005). *Çukurova'nın tarihi kaynakları*. (Cilt-III). T.T.K. Yayınları.
- Kurt, Y. (2011). *Çukurova'nın tarihi kaynakları*. (Cilt-V). T.T.K. Yayınları.
- Kurt, Y. (2002). Ramazanoğulları Beyliği. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (ed.), *Türkler*. (Cilt-VI, s.1427-442) içinde. Y.T. Yayınları.
- Kurt, Y. (2017). Ramazanoğulları'nın sonu. M. Şeker, F.Y. Ayaz, Y. Kaya ve A. Alıcı (Ed.). *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu (Ramazanoğulları Beyliği)* (Cilt-III, s. 59-76). N.E.Ü. Yayınları.
- Kuşçu, A.D. (2017). Memlûk-Moğol-Kilikya Ermenileri siyasi denkleminde Çukurova Türkmenleri. M. Şeker, F.Y. Ayaz, Y. Kaya ve A. Alıcı (Ed.). *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu (Ramazanoğulları Beyliği)* (Cilt-III, s. 115-128) içinde. N.E.Ü. Yayınları.
- Merçil, E. (1993). *Müslüman Türk Devletleri tarihi*, T.T.K. Yayınları.
- Miljkovic, E. (2016). The Ottoman -Memluk Wars And The Role Of Hersekzade Ahmed Pasha. Y. Kurt ve M.F. Sansar (Ed.). *Tarihte Adana ve Çukurova İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova* (Cilt-I, s. 561-580). Akademisyen Kitabevi.
- Miroğlu, İ. (1994). II. Bayezid devri. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm tarihi*. K. Seyithanoğlu (Ed.). (Cilt-10). Kombasan.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. (tarihyok). *Müneccimbaşı Tarihi*. (Cilt-II, s.386-387).
- Münis, H. (1987). *Atlasu Tarihi'l-İslam*. En-Neşir'z-zehra.
- Neşrî, M. (2013). *Cihannümâ*, N.Öztürk (Haz.). B.K.S.
- Ocak, A.Y. (2002). Osmanlı kaynaklarında ve modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar). *Belleten*, LXVI (246). s.503-516.
- Oruç Bey, (2014). *Oruç Bey tarihi*, N. Öztürk (Haz.), B.K.S.
- Pitcher, D.E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası*. B. Tırnakçı (Çev.). Y.K.Yayınları.
- Sandal, A.A. (2001). *Anadolu'da bir Türkmen aşireti Varsaklar*, [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], S.Ü
- Sarı, A. (2017). Ramazanoğulları Üçoklu mu idi?. M. Şeker, F.Y. Ayaz, Y.Kaya ve A.Alıcı (Ed.). *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu (Ramazanoğulları Beyliği)* (Cilt-III, s. 243-253.) içinde. N.E.Ü. Yayınları.
- Sarı, A. (2018). *XVI. yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, T.T.K. Yayınları.
- Sevim, A. (2018). *Anadolu fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, T.T.K. Yayınları.
- Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi*, T.T.K. Yayınları.
- Solakzade, M. H. (1989). *Solakzade tarihi*, V. Çabuk (Haz.). K.B.

- Sümer, F. (1963). Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar (Fetihten XVI.Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar). *AÜ. DTCF. TAD. I/1. s. 1-114.*
- Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *SAD. I. s. 1-147.*
- Sümer, F. (1992). Beylikler Devrimde içtimaî-iktisadi durum dinî ve millî ve kültür faaliyetleri. *T.D.A. 78 (Haziran 1992), s.37-66.*
- Sümer, F. (1988). Ramazan-Oğulları. *M.E.B. İ.A. (Cilt-IX. s. 612-620. M.E.B. Yayınları,*
- Sümer, F. (2015). Dulkadir elini meydana getiren oymaklar. *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadirli Beyliği Araştırmaları. (s. 236-237). Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları.*
- Sümer, F. (2016). *Oğuzlar/Türkmenler, T.D.A.V. Yayınları.*
- Şikari, (2005). Karamannâme. M. Sözen-N. Sakaoğlu (Haz.), Karaman Valiliği-Belediyesi.
- Tansel, S. (2016). *Yavuz Sultan Selim, T.T.K. Yayınları.*
- Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bayezit'in siyâsî hayatı, T.T.K. Yayınları.*
- Tatar, Ö. (2005). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Çukurova'da aşiretlerin eşkıyalık olayları ve aşiret iskânı (1691-1750), (Yayımlanmamış doktora tezi), F.Ü.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1967). II. Bayezid devrinde Çukur-Ova'da nüfuz mücadelesi ilk Osmanlı Memlûklu savaşları (1485-1491)", *Bellekten, XXXI/123, (Temmuz 1967), s.345-373.*
- Tekindağ, M.C.Ş. (1971). Memlûk Sultanlığı tarihine toplu bir bakış. *T.D. 25, s. 3-38.*
- Topaloğlu, M. (2007). *Osmanlı çözümlerinde Kozanoğulları, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] E.Ü.*
- Turan, O. (1998). *Selçuklular zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları.*
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı tarihi. (Cilt-II). T.T.K. Yayınları.*
- Uzunçarşılı, İ.H. (2019). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, T.T.K. Yayınları.*
- Yiğit-Akkuş, F. (2011). *Memlûkler döneminde Çukurova. [Yayımlanmamış doktora tezi]. G.Ü.*

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.